

मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा: उद्देश्य, प्रगति र प्रस्तावहरू

मातृभाषामा शिक्षा वा मातृभाषालाई आधारभूत शिक्षाको पूर्व प्राथमिक र प्राथमिक तहको १-३ कक्षासम्म पहिलो माध्यम भाषाको रूपमा प्रयोग गर्न नेपालमा नीतिगत तहमा निर्णय भइसकेको अवस्था छ। नीतिगत तहमा भएका निर्णयहरूलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि सरकारी तहबाट जुन जागरूकता र तत्परता देखाउनु पर्ने हो त्यो भने हुनसकेको छैन। तर केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय स्तरमा सभा, सम्मेलन, गोष्ठी र तालिमका कार्यक्रमहरू भने हुने गरेका छन्। प्रचार प्रसार र देखाउनका लागि गरिएका यस्ता क्रियाकलापहरूबाट हाम्रा प्राथमिक विद्यालयहरूले प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष फाइदा लिन पाएका छैनन्। जसले गर्दा सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमको उद्देश्यहरू पूरा गर्ने गरी मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रम सुलभ र प्रभावकारी तरिकाबाट कार्यान्वयन गर्न सकिएको छैन। हुन त गैर-सरकारी तहबाट यो कार्यक्रमलाई सहयोग गर्ने मनसायले लगानी गर्न खोजिएको भएतापनि श्रोतहरूको अभावले त्यसलाई प्रभावकारी तरिकाबाट लागू गर्न सकिएको छैन। केही ठूला अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरूले यो क्षेत्रमा काम गर्न खोजेतापनि पूर्व तयारी तथा कार्यान्वयनमा प्रमुख सरोकारवालाहरूलाई सक्रिय सहभागी गराउन नसक्दा योजना, प्रतिवेदन र प्रचारमा मात्र कार्यक्रम सीमित हुन पुगेकोछ। सरकारी तहबाट पनि यो क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाहरूले के कस्ता काम कसरी गरिरहेका छन् अनुगमन र मूल्याङ्कन भएको पाइँदैन।

पहुँच र प्रभाव भएका संस्थाहरूले आयोजना गरेका विभिन्न प्रचारमुखि कार्यक्रममा सम्बन्धित निकायका उच्च ओहदाका कर्मचारीहरू प्रमुख अतिथि बनेर पुग्दछन्। आयोजकले यस्ता अतिथिलाई भ्रमण खर्च लगायत भत्ताको पनि राम्रो व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसले पनि के स्पष्ट पारेको छ भने यहाँ “कामले होइन दामले” सरकारी सरोकारवालाहरूको ध्यानाकर्षण गर्न सक्षम भएको छ। फेरि केही दातृ निकायहरूले स्थापित प्राथमिक विद्यालयहरूमा मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रम लागू नगरेर नीजि तहमा विद्यालय खोलेर लागू गरेका छन्। यसले सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूको क्षमता विकास र स्तरमा सुधार ल्याउन कुनै पनि किसिमको सहयोग पुग्ने देखिँदैन। आज हामीले नीजि र सरकारी दुईखाले शैक्षिक कार्यक्रमलाई एकै खालको बनाउनु पर्छ भनिरेहको बेला फेरि नीजि तहमा मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक विद्यालय खोल्ने अनुमति दिएर राज्यले आफ्नो क्षमता र अधिकार प्रयोग गर्न सकेको छैन। यस्ता विद्यालयहरूलाई कसरी सञ्चालन गर्ने भन्ने योजनामा स्थानीय सरोकारवालाहरूको सहभागिता न्यून भएको पाउँछौं। बाहिर केहि विशेषज्ञहरूले तयार पारेको योजना र कार्यक्रमलाई परिक्षणको रूपमा लागू गर्न खोजिएकोछ। यसले एकातिर बालबालिकाहरूमाथि परिक्षण गरेर अन्याय भएको छ भने अर्कोतिर भोलि फेरि बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रम आजको नीजि विद्यालयहरू जस्तै अर्को एउटा धन कमाउने व्यवसाय बनेर आउन सक्ने सम्भावनालाई नकार्न सकिँदैन।

“मातृभाषामा शिक्षा हाम्रो ईच्छा” एउटा आकर्षक नारा बनाउन त सक्थौं। तर यसलाई व्यवहारमा लागू गर्ने कुरामा हामी सतर्क, चनाखो र इमान्दार बन्न सकेनौं। जसले गर्दा नीति, निर्देशिका र योजनाहरू बनाएर पनि त्यसलाई व्यवहारमा लागू गर्ने कुरामा हामी चुक्यौं। यसले के सङ्केत गर्दछ भने एकातिर हामीले बहुभाषिक शिक्षाको मर्म नै बुझ्न सकेनौं भने अर्कोतिर हामीले बाह्य पक्षहरूको अनुचित प्रभाव र दबावमा परेर नीति, निर्देशिका र योजनाहरू बनाउनमा लागि पय्यौं। यसरी हामीले बहुभाषिक शिक्षालाई हाम्रो र राम्रो कार्यक्रमको रूपमा ग्रहण गर्न सकेनौं। दातृ निकाय तथा केही निश्चित विदेशी विज्ञहरूको प्रभावमा परेर हामीले हाम्रो वास्तविकता तथा आवश्यकताहरूलाई छ्यालै नगरिकनै केन्द्रमा बसेर योजनाहरू बनायौं। जसलाई स्थानीय सरोकारवालाहरूले आफ्नोपन महसूस गर्न नै सकेनन्। जसको प्रतिफल स्वरूप मातृभाषाको माध्यमबाट आधारभूत शिक्षाका शुरूका कक्षाहरू सञ्चालन गर्न उपयुक्त हुने क्षेत्रका विद्यालयहरूमा धमाधम अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पढाइ हुन थालेको छन। यसले शुरुआतकै अवस्थामा बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमप्रति आम सरोकारवालाहरूको नकारात्मक धारणाको विकास हुने सम्भावना बढेर गएको छ।

के लाग्छ भने मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा के हो, किन, र कसरी लागू गर्नुपर्दछ भन्ने आधारभूत कुरा नबुझि र नबुझाइकन हामीले कार्यक्रमको शुरुआत गर्न खोज्यौं। स्थानीय सरोकारवालाहरू शिक्षक,

अभिभावक तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालय यसको बारेमा अलमलमा पर्न पुगे । एउटा संरचना र परिपाटीमा अभ्यस्त भएका हाम्रा शिक्षक वर्ग तथा सरोकारवाला सरकारी निकायले यसलाई लागू गर्ने कुरामा चासो, तत्परता र इच्छाशक्ति देखाउनै सकेनन् । फेरि अभिभावकहरू पनि वास्तविकता बुझ्नेभन्दा पनि लहलहैमा लागेर आफ्ना बालबालिकालाई अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पढाउने कुरामा लगानी गर्न आतुर हुन पुगे । यी विविध कारण र प्रभावहरूले गर्ने मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमलाई सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूमा लागू गर्ने सवालमा हामी पछाडि पर्दै गएका छौं ।

मातृभाषामा शुरूआतको आधारभूत शिक्षा लिन पाएका बालबालिकाहरूको शैक्षिक जग बलियो हुन्छ । यसले उनीहरूले मातृभाषामा सिकेका साक्षरता सीपलाई नेपाली तथा अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पढ्नका लागि प्रभावकारी ढङ्गबाट प्रयोग गर्न सक्छन् । बालबालिकाहरू मातृभाषा, नेपाली भाषा तथा अङ्ग्रेजी भाषामा भएका ज्ञान भण्डारबाट लाभान्वित हुने मौका पाउँछन् । उनीहरूको शैक्षिक उपलब्धि एकल भाषी र अङ्ग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पढ्ने विद्यार्थीहरूकोभन्दा उत्कृष्ट हुन्छ । विद्यार्थीहरूको सिकाइ तथा ज्ञानको क्षेत्र बढ्न गइ उनीहरूमा आत्मविश्वास पनि बढेर जान्छ । विद्यार्थीहरू आफ्नो भाषा संस्कृतिको प्रयोग गर्न गौरव ठान्दछन् । यसैगरी उनीहरू अरूको भाषा, संस्कृतिहरूलाई पनि सम्मान गर्ने हुन्छन् । स्वाभिमानी हुने र अर्काको स्वाभिमानलाई सम्मान गर्ने असल नागरिक बनाउँदै देशमा देखिन लागेको क्षेत्रीय, भाषिक तथा जातीय द्वन्द्वलाई न्यूनिकरण गर्दै समाजमा शान्तिपूर्ण वातावरणको विकास गर्न सकिन्छ ।

यसैले बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी तरिकाबाट लागू गर्न र यसको दिगोपनाका लागि हामीले निम्न कुराहरूमा विशेष जोड दिनुपर्दछ ।

१. तयारी क्रियाकलापहरू

- १.१ जानकारीहरूको सङ्कलन
- १.२ सरोकारवालाहरूसँगको नियमितछलफल र अन्तरक्रिया
- १.३ सचेतिकरण कार्याशाला तथा गोष्ठी:
- १.४ गोष्ठीका निष्कर्ष तथा सुझावहरूको आधारमा कार्यायोजना बनाउने
- १.५ समुदाय, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा विद्यालय परिवारको संयुक्त बैठक गरी कार्ययोजनालाई अन्तिम रूप दिने
- १.६ विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णय
- १.७ जिल्ला शिक्षा कार्यालयको स्विकृति - आवश्यक भएमा माथिल्लो निकायबाट पनि स्विकृति लिने
- १.८ जिल्ला शिक्षा कार्यालयको समन्वय दातृ निकायको रोहवरमा साझेदारी संस्था र विद्यालय बीच मातृभाषामा आधारित बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमको सम्झौता (यदि दातृ निकायको अनुदानमा काम गर्ने हो भने)
- १.९ विद्यालय स्तरमा विद्यालय प्रशासन र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको मातहतमा रहने गरी सबै सरोकारवालाहरूको सहभागितामा कार्यक्रम व्यवस्थापन समन्वय समिति गठन

२. भाषाहरूको प्रयोग र विकास योजना

- २.१ कार्य क्षेत्र स्तरीय भाषा विकास समितिको गठन
- २.२ जिल्ला पाठ्यक्रम समन्वय समिति, भाषा विकास समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा विद्यालयहरूको संयुक्त बैठक बसेर भाषाहरू (मातृभाषा, नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषा) को प्रयोग र विकासको बारेमा निर्णय गर्ने
- २.३ भाषाहरूको प्रयोग र विकास योजनालाई अभिभावक, शिक्षक तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई जानकारी र छलफल चलाउने
- २.४ भाषाहरूको लेखन प्रणाली विकास गर्ने र प्रयोगको लागि सरोकारवालाहरूको सहमति जुटाउने
- २.५ भाषाहरूको प्रयोग र विकास योजनालाई अन्तिम रूप दिएर स्विकृतिको लागि पाठ्यक्रम समन्वय समितिमा पेश गर्ने

भाषाहरूको प्रयोगको अनुपातलाई व्यवस्थित ढङ्गबाट प्रयोग गर्न सकिएमा बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमको महत्त्व र प्रभाव बढेर जान सक्छ । यहाँ भाषा विकासको योजनालाई प्रस्ताव गर्दै पाठकहरूको सुझाव र पृष्ठपोषणको आसा राखेको छु ।

यो योजना अनुसार कक्षा पाँचभन्दा माथि नेपाली वा अङ्ग्रेजी भाषामध्य कुनै एउटा माध्यम भाषाको रूपमा प्रयोग गरेर पढ्न सक्ने हुन्छन् । नेपाली र अङ्ग्रेजी मध्य एउटा भाषा विषयको रूपमा र मातृभाषा लिपि सहित भाषा विषयको रूपमा पढाइनु पर्दछ । यसरी बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमलाई बढी व्यावहारिक र समय सापेक्ष बनाउँदै राष्ट्रको आवश्यकता र अन्तराष्ट्रिय बजारको माग अनुसारको शैक्षिक जनशक्ति विकासको बलियो आधार तयार गर्न सकिन्छ ।

माध्यम भाषा: मातृभाषा		प्राथमिक					कक्षा
पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	१	२	३	४	५	६
८०%	७०%	६०%	५०%	४०%	३०%	२०%	
२०%	३०%	४०%	५०%	६०%	७०%	८०%	

माध्यम भाषा: नेपाली र अङ्ग्रेजी

३. पाठ्यक्रमको विकास

भाषाहरूको प्रयोग योजनाको आधारमा केन्द्रीय पाठ्यक्रमका बलिया पक्षहरूलाई प्रयोग, त्यसमा आवश्यक परिमार्जन गर्दै मातृभाषाको थप सिकाइ उपलब्धिहरूलाई समावेश गरेर पाठ्यक्रमको विकास गर्नुपर्दछ ।

- ३.१ सिकाइ उपलब्धिका मापन गर्ने आधारहरू तयार गर्ने
- ३.२ शिक्षण सिकाइका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको व्याख्या गर्ने
- ३.३ मूल्याङ्कन र अभिलेखका आधारहरू तयार गर्ने

४. पाठ्यसामग्रीहरूको विकास, सङ्कलन र प्रयोग

सामग्रीहरूको स्वरूप कस्तो र कुन हुने भन्ने कुरामा सामग्री बनाउनेभन्दा अगाडि नै निश्चित गर्नुपर्दछ ।

- ४.१ पाठ्यक्रममा आधारित भएर कक्षागत र विषयगत पाठ्यसामग्री निर्माणका लागि योजना बनाउने
- ४.२ पाठ्यसामग्री निर्माण गोष्ठी आयोजना गर्ने
- ४.३ गोष्ठीमा तयार भएका सामग्रीहरूलाई सम्पादन गरेर परीक्षण गर्ने र सुझावहरूलाई समेटेर परिमार्जनका साथ कक्षामा प्रयोग गर्ने
- ४.४ स्थानीय तहमा पाइने लिखित तथा मौखिक साहित्यहरू, विशेष गरी बाल साहित्यहरू सङ्कलन र प्रयोग गर्ने
- ४.५ शिक्षकहरूलाई पाठ्यक्रममा आधारित भएर नियमित रूपमा सन्दर्भ सामग्री बनाउनको लागि प्रोत्साहन दिने र आवश्यक अन्य सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने
- ४.६ बालबालिकालाई सुहाउने खालका अन्य भाषाका सामग्रीहरूलाई सन्दर्भ शैक्षिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्ने
- ४.७ पाठ्यक्रमको उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि विस्तृत शिक्षक निर्देशिका तयार गर्ने । यसका लागि विद्यालय, जिल्ला शिक्षा कार्यालय र शिक्षकहरूको सहयोग लिने
- ४.८ विस्तृत वार्षिक पाठयोजना: शिक्षकहरूलाई वार्षिक पाठ योजना बनाउनकालागि आवश्यक सहयोग र परामर्श दिने ।

५. शिक्षक तालिम

- ५.१ विधिको छनौट
- ५.२ शिक्षकहरूको ईच्छा र क्षमताको बारेमा विद्यालय, जिल्ला शिक्षा कार्यालय र शिक्षक स्वयंबाट जानकारी सङ्कलन

- ५.३ तालिमको खाका र योजना तय गर्ने: क्षमता विकास, सोचमा परिवर्तन र प्रवृत्तिमा सुधार ल्याउने गरी तालिमको योजना गर्नुपर्दछ ।
- ५.४ आधारभूत लगायत शिक्षकको क्षमता र आत्मबल विकासको लागि नियमित सहयोग गर्ने गरी तालिम सञ्चालन गर्ने
- ५.५ नियमित अनुगमन, सहयोग र पृष्ठपोषण (One to one coach)
- ५.६ शिक्षकहरूको नियमित बैठक र अन्तरक्रिया, विद्यालयहरू बीच अनुभवहरूको आदान प्रदान गर्ने
- ५.७ अध्ययन भ्रमण: शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य तथा अभिभावकहरूलाई पनि सहभागी गराउने

६. विद्यालय प्रशासन तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको क्षमता विकास

- ६.१ विद्यालय प्रशासन र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको क्षमता विकासको योजना बनाउने
- ६.२ बैठक, तालिम, अन्तरक्रिया, गोष्ठी तथा भ्रमणबाट शिक्षक, विद्यालय प्रशासन तथा व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूको कार्य दक्षता बढाउने ।
- ६.३ अभिभावक, शिक्षक तथा व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरू बीच नियमित भेटघाट तथा अन्तरक्रिया गर्न गराउन योजना बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने

७. कार्यक्रमको अनुगमन, पृष्ठपोषण र परिमार्जन तथा अभिलेखिकरण

- ७.१ विद्यार्थीहरूको प्रगति विवरणका नियमित मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउने
- ७.२ विद्यालयमा कार्यक्रमले पारेको प्रभावको बारेमा शिक्षक तथा अभिभावकहरूको अनुभव तथा विचारहरूलाई आधार मानेर विद्यालयको प्रगति विवरण बनाउने
- ७.३ कार्यक्रमले विद्यार्थीहरूमा आएको विशेष खालका परिवर्तन तथा सुधारहरूलाई सफल कथाका रूपमा लिपिबद्ध गर्ने
- ७.४ कार्यक्रमका कमजोरी तथा असफल भएका पक्षहरूको पहिचान गरी त्यसका कारणहरू के के हुन र कसरी यसलाई बलियो पक्षको रूपमा रूपान्तरण गर्न सकिन्छ छलफलबाट योजना तय गर्ने
- ७.५ बाहिरी पक्षहरूको हेराइ तथा भनाइलाई अभिलेख राख्ने
- ७.६ परामर्शदाता तथा दातृ निकायहरूको सुझाव तथा पृष्ठपोषणहरू
- ७.७ फोटो तथा श्रव्यदृष्यहरू

८. मातृभाषामा अभिभावकहरूलाई शिक्षा

बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धि तथा प्रभावकारिता अभिभावकहरूको साक्षरताको स्तर र उनीहरूलाई आफूना बालबालिकाहरूलाई घरमा सहयोग गर्ने बानीमा भर पर्दछ । अभिभावकहरू निराक्षर छन भने हामीले अपेक्षा गरेको जस्तो शैक्षिक प्रगति बालबालिकाहरूमा पाउन सक्दैनौ । यसर्थ अभिभावकहरूलाई पनि मातृभाषा लगायत नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषामा साक्षर बनाउने योजनाका साथ अभिभावक शिक्षा सञ्चालन गर्नको लागि योजना बनाउने र श्रोतहरूको व्यवस्था गर्नु पर्ने हुन्छ ।

- ८.१ अभिभावक शिक्षाको पाठ्यक्रम तयार गर्ने
- ८.२ सहभागी तथा सहयोगी छनौट
- ८.३ सहयोगी तालिम र कार्यक्रम सञ्चालन
- ८.४ अनुगमन र पृष्ठपोषण

यसका अतिरिक्त कार्यक्रमको सफलताको लागि निम्न कुराहरूमा हामीले विशेष सतर्कता अपनाउनु पर्दछ ।

- समुदायको सक्रिय र सकारात्मक सहभागिता

- विद्यालय व्यवस्थापन समितिको क्षमता र दक्षता वृद्धिका साथै समितिमा अभिभावकहरूको मात्र संलग्नता
- सरोकारवालाको तहबाट नियमित अनुगमन र पृष्ठपोषण
- स्थानीय तहको प्रतिवद्ध, दक्ष र बुझ्न बुझाउन सक्ने श्रोत व्यक्तिको छनौट र विकास
- उपलब्ध श्रोतहरूको ठीक तरिकाबाट वितरण, सदुपयोग हुनुका साथै थप श्रोतहरूको व्यवस्था
- स्थानीय तहका मुख्य सरोकारवालाहरू शिक्षक तथा अभिभावकहरूले इमान्दार भएर आफ्नो जिम्मेवारी वहन गर्ने र आफ्नो काम प्रति जवाफदेही हुने
- कार्यक्रमको नियमित जनवकालत

© पुष्कर कडेल, कार्यक्रम निर्देशक
भाषा विकास केन्द्र नेपाल

Website: <http://ldcnepal.org/>

२० बैशाख २०६८

इमेल: pushker.kadel@gmail.com